Gıda sistemleri depremleri nasıl etkiler?

Dr. Ceyhan Temürcü

Dört Mevsim Ekolojik Yaşam Derneği

Depremlerle birlikte büyük acılar yaşadık ve yaşamaya devam ediyoruz. Bundan sonrasında da hepimizi ciddi zorluklar bekliyor. İlk günden başlayan halk dayanışmasının uzun süre devam edebilmesi kadar, her alanda ve her düzeyde yeni yaklaşımlara, planlamalara ve eylemlere ihtiyaç var.

Depremlerin çeşitli ekonomik ve sosyal alanlara olan etkileriyle ilgili analizler yapılıyor, yazılar yazılıyor. Tarım ve gıda alanıyla ilgili olarak, depremden en çok etkilenen 10 ilin Türkiye'nin tarım ve hayvancılık üretimin yaklaşık yüzde 15 ila 20'sini karşıladığı, bölgeden yapılan gıda ihracatının yüksek bir paya sahip olduğu gibi önemli veriler var. Bu gazete sayısında, Prof. Dr. Emine Aksoydan'ın yazısında bu verilerin bir özetini bulabilirsiniz. Hasarın boyutlarını görmemiz, önümüzdeki riskleri azaltmamız ve daha iyi bir gelecek kurgulayabilmemiz için bu analizler çok değerli, zira mevcut durumu anlamadan hiçbir şeyi değiştiremeyiz.

Ben bu yazıda aynı konuya farklı bir açıdan bakmaya çalışacağım. *Bir gıda sisteminin yapısı, depremlerin ve benzeri kriz durumlarının sonuçlarını nasıl etkiler?* Bu soru sadece doğal afetler ve sonrasında gıdaya erişimle sınırlı değil. Her biri artık beklendik hale gelmiş olan ekolojik, ekonomik, sosyal ve politik krizlerle de ilgili.

Kriz, işlemekte olan bir sistemin işlemez hale gelmesi demek. Krizler depremlerde olduğu gibi doğal afetlerle birlikte, Covid-19 pandemisinde ve iklim değişikliğinde olduğu gibi insan-doğa etkileşiminden dolayı veya Ukrayna savaşında olduğu gibi tamamen beşeri etkenlerden dolayı ortaya çıkabiliyor. Birbirini tetikleyen krizler dönemine girdiğimiz bu çağda, krizler ortaya çıktıktan sonra yapılacakların önemi kadar, krizleri ortaya çıkaran yapısal koşulları değiştirmek ve kaçınılmaz olanlara karşı *dayanıklı* sistemler inşa etmek önemli hale geliyor. Bu ifadeler eğer soyut gibi geliyorsa, son yaşadığımız deprem afeti ve felaketi bağlamında düşünmemiz yeterli olacaktır.

Şimdi malum olanı ilam edelim: *Gıda sistemi depremleri kapımızda*. Üstelik bunlar, yer sarsıntıları gibi 400-500 yıllık döngülere bağlı olarak değil; kümülatif şekilde artan beşeri etkenlerin sonucu olarak karşımıza çıkacak. Her şeyden önce, gıda sistemimiz kapitalist ekonominin çarklarına giderek daha fazla bağlı hale getirildi ve kapitalizm doğası gereği krizler üreten bir sistemdir. Her düzeyde emek sömürüsüyle mutsuzluk ve huzursuzluk yaratan bu sistem, bugün kendisinin de büyüttüğü ekolojik krizlerle, enerji krizleriyle ve politik krizlerle daha da kırılgan hale geldi.

Covid-19 döneminin başında ve Ukrayna savaşında yaşadığımız gibi, sermaye düzenini etkileyen her kriz hemen gıda sistemini vuruyor. Ve bugünün ivmeleriyle, artık iklim krizinden, enerji krizinden, bunların ağırlaştırdığı ekonomik krizlerden ve hepsinin tetiklediği politik krizlerden kaçış imkânımız yok. Ama krizler üreten toplumsal yapıları dönüştürmek ve ortaya çıkacak krizlerin etkilerini hafifletmek için yapılabilecek çok şey var.

O halde sorumuza dönelim. Bir gıda sisteminin yapısı depremlerin ve diğer kriz durumlarının sonuçlarını nasıl etkiler? Öncelikle şunu ele alalım: Yerel gıda ağlarına

dayalı agroekolojik bir gıda sistemimiz olsaydı, yakın zaman önce gerçekleşen depremlerin etkileri farklı olabilir miydi?

Agroekolojik gıda ağlarının hem üretim girdileri hem de tedarik açısından uzun mesafelere bağımlılığı düşüktür. Çoklu ve çeşitlendirilmiş üretim, yerele uyum sağlamış bitki çeşitleri ve hayvan ırkları, doğa dostu yöntemler ve üretim birimlerinin öz emeğinin yeterliliği sayesinde, *her türlü* dış etkene karşı dayanıklılık sağlarlar. Biraz susuz kaldığında, azot gübresi verilmediğinde, zirai zehirler kullanılmadığında, GDO'lu endüstriyel yemler bulunmadığında, enerji maliyetleri yükseldiğinde hastalıktan kırılan tarlalar, meyve bahçeleri, monokültür sebze alanları, kapalı hayvan çiftlikleri; üretim ve tedarik süreçleri aksayan büyük endüstriyel işletmeler ve son zamanlarda sermaye medyası tarafından sürekli parlatılan dikey tarım tesisleri, yapay et fabrikaları gibi yüksek teknolojili sistemler krizlere karşı dayanıklı değildir.

Öncelikle yakın çevresinin temel gıda ihtiyaçlarını karşılayabilen, fazlasını uzak diyarlara gönderebilen, üretimde ve dağıtımda emek sömürüsü ve yüksek ekolojik ayakizi içermeyen agroekolojik bir gıda sistemi, şu özellikleri de içerir:

- Şehir merkezlerinde yığılmak yerine kırsala da yayılan dengeli bir nüfus dağılımı.
- Ovalarda, tarım arazilerinde, alçak su rezervlerinin yakında değil, geleneksel kültürde olduğu gibi, doğru eğimlerdeki sağlam zeminlere kurulan yerleşim birimleri.
- Çok katlı binalarda yer alan, doğadan ve üretimden kopuk *daireler* değil, yerel koşullara uygun, enerji verimi yüksek, bahçelerinde ve yakınlarında tarımsal üretim yapılabilecek *evler*.
- Dış pazarlara bağımlı, yüksek enerji sarfiyatlı, pahalı yüksek teknolojili sistemler yerine insan ölçekli, yerel kaynaklarla çalışabilen yaygın teknolojiler.
- Niteliksiz ürünleri teşvik eden kitlesel tedarik ağları yerine, kamu, yerel yönetimler ve yerel topluluk tarafından denetlenen insan ölçekli üretimler ve yerel pazarlar.
- Yoğun enerji ve hammadde kullanımı ve yüksek CO_2 emisyonu olan, sürekli plastik ve çöp üreten endüstriyel tesisler yerine ekolojik maliyeti düşük, çöp üretmeyen üretimhaneler.
- Tepeden inme yasak ve kurallarla değil, doğayla ve birbirleriyle etkileşim içinde olan insanların geliştirdiği bilgilerle ve bilgelikle yönetilen üretim alanları, korunan tarımsal miras ve yerel çeşitler.

Depremlerden etkilenen bölgede böyle bir gıda sistemi, buna göre biçimlenmiş bir toplumsal düzen ve yapılaşma olsaydı, yaşanan doğal afetin sonuçları ne kadar farklı olurdu? Hayal edin.

Bu kadar ideal bir senaryo üzerinden düşünmek anlamlı bulunmayabilir. O halde, bölgedeki mevcut gıda sisteminin tamamının kapitalist ekonomiye tabi olmadığını, insan ölçekli yerel gıda ağlarının hâlâ güçlü bir şekilde var olduğunu göz önünde bulunduralım. Deprem bölgesiyle ilgili elimde kesin veriler yok, ama dünya genelinde köylü tarımı ve yerel gıda ağları hâlâ dünya nüfusunun %70'inden fazlasını besliyor [1]. Türkiye geneli için yaptığım bir hesap da şöyle: 2019 ÇKS verilerine göre, Türkiye'de toplam çiftlik sayısını 2.350.000, 20 dekardan küçük çiftlik sayısını da 850.000 kabul edersek, ve bunların her birinin ortalama 5 kişiden oluştuğu varsayımıyla, "Türkiye'de

toplam 4.250.000 kişinin 20 dekardan küçük arazilerdeki üretimle geçindiği veya geçimine katkı sağladığı"nı tahmin edebiliriz [2], ki 20 dekar görece olarak oldukça küçük bir ölçektir. Nitekim Karamanmaraş ve Hatay depremlerinin sonrasında insanlar sadece uzaktan gelen gıda yardımlarıyla ayakta kalmadılar, daha çok yakın mesafelerde üretilen gıdalarla beslenebildiler. Böyle *küçük şeyler* büyük haberlerin konusu olmasa da, bölgede bulunan destek grupları buna tanık oldular. Tersine, endüstriyel ölçekte üretim yapan birçok üretim birimiyle ilgili olarak "şu kadar ton ürün elde kaldı" haberlerini görmeye başladık ve önümüzdeki süreçte sıkça da göreceğiz. Elbette bu ürünlerin değerlendirilmesi ve üretim emeğinin karşılığını bulması lazım. Ancak uzun tedarik zincirlerine bağımlı olan bu tür üretim sistemlerinin yakın bölgesindeki insanlara hizmet etmesi zordur. Bu sistemlerin hem yüksek üretim maliyetleri vardır, hem de bir seferde çok miktarda ürünün satın alınması için kurumsal alıcılara, İstanbul veya yurtdışı gibi büyük pazarlara muhtaçtırlar. Bu nedenle *bu sistemler dayanıksızdır*. Nitekim, depremden en fazla etkilenen üretim sistemlerinin kapalı hayvancılık tesisleri ve yoğun mekanizasyona ihtiyaç duyan büyük monokültür tarlaları olduğunu görmeye başladık. Ancak bölgede hâlâ önemli ölçüde aile çiftçiliği var ve zorluklara rağmen üretime devam etmeleri daha kolay. Bu insan ölçekli, yerel gıda sistemleri olmasaydı, bölgede sadece zincir marketlere bağımlı, yüksek dış girdili endüstriyel tarım ve hayvancılık olsaydı depremlerin sonrasında neler yaşanırdı? Bunu da hayal edin.

Yine somut bir örnek olarak Ukrayna'daki küçük aile çiftliklerini ele alalım. Ukrayna'nın gıda sistemi Türkiye ile benzerlikler gösterir. Büyük endüstriyel çiftlikler de vardır, ancak gıda üretiminin bel kemiğini küçük ölçekli üreticiler oluşturur. 17.000 küçük ölçekli çiftçiyi temsil eden Rumen küçük çiftçiler derneği Ecoruralis'e göre, Ukraynalı küçük üreticiler ülkenin toplam patates hasadının %98'ini, sebzelerin %86'sını, meyvelerin %85'ini ve sütün %81'ini üretir. 13 Nisan 2022'de Ukrayna Tarım Ekonomisi Enstitüsü müdür yardımcısı Mykola Pugachov, Ukrayna hükümetinin uzun yıllar boyunca büyük tarım işletmelerini desteklediğini, küçük ölçekli üreticileri büyük ölçüde göz ardı ettiğini söyledi ve şöyle devam etti: "[savaş koşullarında] üretim alanlarında kimlerin kaldığını kimse konuşmuyor. Şu anda Ukrayna'da kim tarım yapıyor ve neler üretiyorlar? Ülkenin gıda güvencesini kim sağlıyor? Ülkede kalan ve aslında gıdamızın çoğunu üreten ülkeyi besleyenler, küçük çiftçilerdir."[3] Kısacası kriz koşullarında büyük tarım şirketleri ülkeden kaçarken, küçük üreticiler vatandaşlarını ve hatta mültecileri beslemeye devam ettiler. Fosil yakıtlar ve sentetik kimyasallar gibi dış girdilere bağımlılıklarının düşük olmasıyla, ne kadar esnek ve dayanıklı olduklarını gösterdiler.

Madem ki "son depremlerden sonra hiçbir şey eskisi gibi devam edemez, her şeyi sorgulamamız lazım" diyoruz… O halde mevcut -ve artık eskimiş olan- siyasi ve ekonomik örgütlenmelerin ve bunları tahkim eden *mitlerin* bizi yıkımdan başka bir yere götüremeyeceğini bir an önce görmemiz gerekiyor. Neyin sadece bir soyutlama, neyin karmaşık da olsa somut gerçek olduğunu görmek isteyecek miyiz? Gezegenin doğal bir düzeni var, bunun içinde insanlar da dahil canlılar ve bu canlıların çeşitli ihtiyaçları var. Tıpkı benzeşen ve farklılaşan organizmalar gibi, mekanda ve zamanda kümelenmeler ve değişimler gösteren kültürler var. Bu düzenlerin nasıl örgütlenmesi gerektiğine yönelik tepeden inme kurallar, hükümler, anlatılar, kutsallıklar bizi somut gerçeklikten koparıyor, doğaya ve özümüze yabancılaştırıyor. Tabandan gelmediği, insanların iradelerini yansıtmadığı sürece 'ekonomi' gibi, 'devlet' gibi, 'millet' gibi soyutlamalar ancak insan ve doğa üzerinde kontrolün, baskının, sömürünün aracı oluyor. Deprem

sonrası bir yanda canla başla çalışan, dayanışma gösteren 'insanların' somut gerçekliğini, diğer yanda da sözde sahiplerinin Allah'ın bile zeval vermesine tahammül göstermediği 'devlet' kavramını düşünün. Otokratik yönetimden, faşizan kadrolaşmalardan, fırsatçı çetelerden, çıkar cemaatlerinden bahsetmiyorum bile. Çünkü mitlere olan sorgulamasız bağlılığımız devam ettiği sürece bunları yeniden ve yeniden üreteceğiz.

Yıllardır tarım, hayvancılık ve gıda dağıtım sistemleriyle ilgili alanlarda çalışmış bir kişi olarak, benzer durumdaki birçok arkadaşım gibi bir "yapılması gerekenler işler listesi" sunabilirim. Ararsanız daha önceki yazılarımda da bu tür fikirler bulabilirsiniz. Ama bu yazımda sadece bir zihinsel dönüşümden bahsediyorum: *Tabandan gelmeyen hiçbir değişimin kalıcı ve yararlı olmayacağının anlaşılması*. Tabanın özgürleşmesine hizmet edecek cesur yöneticilere, tabanla bağlantı kurabilecek etkin, sorumlu kadrolara ihtiyacımız var. Taban doğadır, taban doğayla birlikte üreten, emek veren insandır. "Köylülerimizden bir şey olmaz" diyorsak kentlilerimizden de bir şey olmayacaktır. Kentliler olarak neden bunca zayıflık, güvensizlik ve bencillik içinde olduğumuzu anlamak için bile köylü geçmişimize; Anadolu'nun çağlar boyunca nasıl baskılanmış, sömürülmüş ve binbir zorlamayla kentlileştirilmiş olduğuna bakmamız gerekiyor.

Mitlerle savaşılmaz, mitlerden uyanılır, ki onlar bizi değil biz onları şekillendirelim, bizim canlılığımızı taşısınlar. Yaşam bizi sıfır noktasına dönmeye, arınmaya, yeni gözlerle bakmaya ve yeni niyetlerle eylemeye davet ediyor. Yeni bir dünyamız olacaksa gezegen ölçeğinde tek bir kabile olmaktan başka seçeneğimiz yok. Kadim gelenekler ve yakın çağların keşifleri ve buluşları da dahil, bu dönüşümü gerçekleştirmek için yeterince deneyimimiz, bilgimiz ve kaynağımız var.

Notlar:

[1] "Bizi Kim Doyuracak?", ETC Group, 2017:
https://www.dortmevsimekoloji.org/bizi-kim-doyuracak/

[2] "Türkiye'de tarım ve gıda: Mevcut durum ve öneriler":
https://www.dortmevsimekoloji.org/turkiyede-tarim-ve-gida/

[3] "Küçük çiftçiler: Ukrayna savaşının isimsiz Kahramanları":
https://www.euractiv.com/section/agriculture-food/news/small-farmers-the-unsung-heroes-of-the-ukraine-war/